

Лидија ТОМИЋ*

ТЕМАТСКИ ПАРАЛЕЛИЗАМ У ПРОЗИ МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА

Апстракт: Структура тема зла и добра у књижевном дјелу Миодрага Булатовића показује да се од књиге приповиједака Ђаволи долазе до романа *Gullo Gullo* остварује тематски паралелизам на више нивоа. Један се тиче избора мотива, а други, њихових облика у генези књижевног поступка. Рад прати тематске спојеве одређених оквира – друштвене маргине, патријархалне средине, култних тема рата и револуције, тема емиграције и тероризма – у начинима на који Булатовић формира слику свијета. У цјелини књижевног дјела, тематски паралелизам подразумева вишезначну структуру лирских, епских и драмских подударности у оквиру најшире схваћене разноликости књижевног простора.

Кључне ријечи: *Тематски паралелизам, најоредности мотива, еројески паралелизам, семантичка полифонија*

Избор тема у књижевном опусу Миодрага Булатовића исказује свијет директних и скривених подударности. Директним подударностима одговара паралелизам мотива зла и добра, а скривеним – вишеслојност поетског начина приповиједања. Демонско и гротескно Булатовићевог књижевног свијета, од почетка стваралаштва, поставља и конкретизује необични свијет изабране друштвене средине, карактеристичне по просторима среће и несреће, по драматичности социјалне маргине, по парадоксима узвишеног и ниског, по фантастици и апсурду људске угрожености и дезоријентације. Од књиге приповиједака и повијести до романа, од мозаичне структуре урбане средине и завичаја, топонима Црне Горе, Балкана и Европе, мотива рата и мира, емиграције и тероризма, Булатовићев књижевни свијет формира семантички паралелизам у оквиру помјереног и трагикомичног свијета.

---

* Редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу

Приповијетке и романи Миодрага Булатовића подразумевају поетски разуђен свијет егзистенцијалних феномена. Он настаје из Булатовићеве лирске параболе о људској патњи, од почетка до краја књижевног стварања. Простор душе и тијела сједињен је у трагици и љепоти егзистенције или паралелизму два стања јунака. Једним се предочава тема пада и људског пораза, а другим се открива изгубљена хармонија постојања. Истовременост два свијета заснована је на дејству зла и добра у дијаболичној и „марионетској” улози ликова у теми дезоријентисане егзистенције.

Гротескна декомпозиција ликова заснована је на миту о људском страдању и на метафизици тема страха, немира и усамљености. Егзистентност ликова детерминишу дијаболични облици мрачних и озарених страсти. У трагикомичној наглашености зла развија се дионизијска распрострањеност два типа приповиједања. Једним се оспољава „трауматични сукоб” ликова са собом и свијетом, а другим се трага за вишим смислом постојања.

Амбивалентност посувраћеног свијета омогућава спојеве бића, простора и времена, односно, контрасти невиности и гријеха, праштања и покајања. Онтолошко и историјско изабраних простора повезују мотиви помјерености, празнине и ништавила. Ситуације изгубљених ликова, завађених војски и осакаћених лица уједињују завичајне и урбане теме и то говори о томе да се тема зла, у свим оквирима, заснива на комплементарности гротескно поразне, донкихотски идеалистичке, фантастичне и апокалиптичне визије страдања. Лирски, епски и драмски интензитет вербалних ситуација, драматичних призора и урнебесних збивања остварује разноврсност и снагу „тематских сила”. Ауторов интерес за тему зла у простору ексцентричног, бизарног и ниског, говори о томе да се Булатовићева „игра с апсурдом” односи на поетску инвокацију изгубљеног добра. Библијско искуство страдања отвара перспективу хаоса, и он се, у паралелизму историје и савременог доба, без прекида преображава. Митско добија свој гротескни облик, а особине помјерености и лудила – моделативну и модернистичку разноврсност пада и промашености. Еруптивност и „ентузијазам” у разарању зла говори о специфичностима „осећајно ангажиране гротеске”¹ која се „игра с апсурдом” и „позива и подстиче на размишљање о представљеном”².

¹ Отокар Бартош, „Биљешке уз теорију и типологију гротеске”, у: *Умјетности рјечи*, IX, бр. 1, Загреб, 1965.

² *Истио*

Тематски паралелизам у Булатовићевом књижевном опусу подразумева и поетичку међупрелазност лирског, епског и драмског начина приповиједања. Приповиједајући свијет ништавила, пролазности, таштине и трагикомичног испуњења, Булатовић полази од поетске дјелотворности среће и несреће, љубави и мржње, као и идеолошких диоба. Из њих развија и шири облике пада и избављења, с идејом да се људски живот састоји у покушајима ликова да превазиђу себе. Мозаик угрожене егзистенције омогућава да се паралелизам мотива зла и добра тражи у карактеризацији ликова којим не „управља разум, већ апсурд”. Паралелизам вишег реда открива особине узалудности, заумности и луцидности. Специфичност атипичних самоодређења и реакција јунака је у функцији „малих хронотопа” који се, како то каже Бахтин, „могу укључивати један у други, постојати упоредо, преплитати се, смањивати, сучавати, супротстављати се или бити у сложенијим узајамним односима”³. Стога, тематски паралелизам има најшири аспект цјеловите егзистенције, с особинама „страшног” и „узвишеног”, трагичног и комичног, брутално ниског и сентиментално разњеженог постојања. Из романтичног и суровог језичког вокабулара, тематски паралелизам нуди семантику људске осуђености на патњу и потребу ликова за спасењем.

Из судбинске утамничености ликова иде се ка ширини њихових унутрашњих распрострањања. У слободи и отворености контраста, садржаног у деформности и идеализму ликова, индивидуалност ликова варира однос и функцију гротескних фигура и маски. Конкретизација помјерених, заумних, трагичних и комичних ликова остварује естетски каледиоскоп необичног књижевног свијета. Енергија гротескних облика, деформних, фантазмагоријских и фантастичних збивања, учинила је да се хронотопи помјереног свијета заснивају на јуродивости и карневализацији људских недовољности. Оне садрже „нагон живота” и паралелизам „голог” и сировог живота. При том, доминантност зла не апострофира тему смрти и ништавила, већ мистику демонског и анђеоског у људској природи. Булатовићев приповједни свијет садржи тему „разарања материје, људске материје”⁴ и она се развија до краја стваралаштва. У завршној фази књижевног опуса, у романима *Људи са чејшири њрсџа*, *Пејши њрсџ*, *Gullo Gullo* не остварује се патос трагичног, већ наказног свијета.

Имајући у виду фикционалну стварност Булатовићевог дјела, тематски паралелизам садржи чулну и духовну суштину погледа на свијет.

³ Михаил Бахтин, *О роману*, Нолит, Београд, 1989.

⁴ Миодраг Булатовић, *Људи са чејшири њрсџа*, Сабрана дела Миодрага Булатовића, Београд, стр. 314.

Он се формира из приповиједачке и доживљајне перспективе приповједача и ликова – инсеката, божјака, демона и анђела Булатовићевог земаљског пакла и ирационалног, вишег свијета којем биће Булатовићеве прозе тежи. Приповједне инстанце различитих тачака гледишта формирају поетску дисперзивност два супротстављена стања страдања и наде.

Полиморфност зла у Булатовићевој прози садржи својства фатума, као и анималност порока и злочина. Због тога се симболи зла развијају тако да се у роману *Gullo Gullo* формира хибрид зла. Овоземаљско зло добија фантастичну генезу у роману *Gullo Gullo* којим се аутор враћа претхришћанској егзистенцији и техници слике у слици, као приче у причи. Приповиједање Христа и библијске историје садржи нову Библију зоолошких, патолошких и идеолошких чуда, са сабластима демонског и анималног у историји страдања. „Демони” Булатовићеве прве књиге *Ђаволи долазе* носе ознаке „гуштера”, „шкорпије”, „инсекта”, „пигмеја”, „краставе жабе”, а ликови романа *Gullo Gullo* – монструме и „крилату неман” која спасава свијет. И док се демонско садржи у теми изгубљеног добра, мотив крволочне куне, настале из споја биљне и људске ћелије, уједињује аутентични спој цивилизацијске пропасти. *Gullo Gullo* је, стога, врхунац Булатовићеве визије зла и носилац нове митологије и нове књижевности која се, у односу на библијско афирмисање ријечи, огледа у афирмацији слике. Фасцинантност заумности доспијева до халуцинантне апокалипсе којом се карактерише паралелизам у Булатовићевом начину приповиједања. Булатовић пише о злу да би га, гротескним прекорачењима, демистификовао и неутралисао.

Паралелизам људског и анималног видимо у позицији издвојених и усамљених ликова. Дионизијска разуђеност страсти и аполонска цјеловитост зла, садржана у конкретизацији промашених индивидуа, интензивира однос етичких тема и њихових приповједних инверзија. Семантика зла нараста у симболима промашених ликова и ликова заточеника („гомиле меса на сунцу”, „пробисвета”, „дроњавих скитача”, „људи од светлости” и „љубави”). У метафоричном „покољу ватре”, у казивању „повучених, зачаурених и отуђених људи” („Јесте, та ватра рађа нас људе, наше приче и судбине...”), Булатовићеве књиге о „чудним људима” развијају тему људске несреће управо начином приповиједања – ритмом емоционалног, испрекиданог говора, с краћим и дужим реченицама, с карактеристичним инверзијама, понављањима, елипсама... Агломерација болести, сукоба, помора, метежа, црних и злехудих поетских визија семантизује митску и историјску предестинираност јунака у ватри и пламену.

Архаични простор и симболика ватре домаштана је у роману *Црвени ђеџао леџи љрема небу* темама свадбе и сахране, значајним паралелизмом живота и смрти. Гротескна десакрализација патријархалног живота развија паралелизам патријархалне етике и њене инверзивне, дијаболичне слике. У поетској екстензији језика, испуњеног метафорама, настаје оксиморонска структура реалистичке прецизности и фасцинације, реалистичког и сновиодног. Контрадикције пада и промашености остварују јединство различитости у лирском начину приповиједања и хетерогеној структури гротескних изобличења.

Они се у роману *Херој на мајарцу* огледају у инверзији балканског мита о хероју, у субверзији култне теме рата и еротизма обликоване теме. Гротескно снижавање „ратовања и борења” мотивима „бола и беде” активира два аспекта слике свијета: једним се приповиједа „срам” и „бешчашће” рата, другим, пародија јунака у традицији етичких тема. Паралелизам у роману *Херој на мајарцу* тиче се још једне приповједне инстанце – слике италијанских војника у Црној Гори и Црногораца у италијанској окупацији. Гротескни начин приповиједања хуморно еродира мегаломански и нарцисоидни дух патријархалне средине и еротско наслеђе „апенинске” и „латинске” суштине постојања. Између Малићеве крчме, Лоренцове канцеларије и брда, одвија се порнографска слобода у теми „историје, њене књижевности, њених датума и бројки, њених лажи”⁵. Форма „блудне историје” и „порнографске маште” омогућава да донкихотски идеализам Грубана Малића сублимира антиисторију, с тјелесно-анималним нагонима, с идеолошким изобличењем тоталитарних система. Тему историје и идеологије успоставља инверзију хероичке традиције. Трагикомична ситуација свеопштег, како колективног, тако и појединачног пораза, карневализује саму „еротику рата”, а порнографија ратних знамења, „славну” историју порока. Иронија рата у Булатовићевом роману садржи се у трагикомичном паралелизму „Црних кошуља” и „триколорних Црногораца”, ликова „балканског” и „апенинског” типа. У цјелини, статус одређује гротескни план интимне и „идеолошке” слободе јунака. Такав паралелизам се тиче абнормалних дихотомија: Грубан Малић има „реп”, „магарећа копита”, уши „као ђавоље”, изглед „получовјека” и „полумагарца”; Исмета је истовремено и Исмет, а Салваторе Паолоне, „чувар танкете” и „војник-жртва” итд.

Мотиви рата из *Хероја на мајарцу* спајају се с мотивима мира у роману *Раиј је био дољи*, Приповиједање о миру је тематски контрапункт

⁵ Миодраг Булатовић, *Херој на мајарцу*, стр. 360.

приповиједања о рату, исто као су дивергентна стања гротескних „спуштања и приземљења” израз „послератне трулежи и распада” у роману *Рајн је био дољи*.

Симболи злочина у романима из савременог живота су амбивалентни. У градирању макабрстичних сцена и сна о спасењу налази се паралелизам „библијског” и „геополитичког” зла. С њим је сагласан затамњени свијет зла из књиге *Ђаволи долазе* и њему одговара „доњи свет” који према „горњем” има ознаку „потпуног ужаса”. Постојање паралелног свијета („Под Мунхеном живи Исток у малом, Балкан, Азија!”) сагласно је теми „земаљске пустоши” и дуализму номиналног и „паралелног времена”. У првом се одвија живот горњег свијета, а у другом, вријеме злочина, патње и страдања. Паралелизам љубави и мржње, с почетка стварања, умножен је мотивима емигрантске кривице и невиности. Ове теме, и без емигрантског предзнака, постоје у свим Булатовићевим књигама, због чега се може рећи да однос ликова и догађаја прати митолошко зло, од почетка стваралаштва до сатанистичких облика зла у завршној фази стваралаштва. У егзистенцијалном немиру Булатовићевог отуђеног свијета развија се семантички потенцијал изгубљеног и бољег свијета, видљив у чежњи за спасењем и бијегу из подземног свијета. Паралелизам емигрантске несреће и синајитске звијезде говори о јединствености пораженог свијета којим се наглашава а, самим тим, и превазилази зло.

Наративна реалност књиге *Пејџи њрсиј* проширује гротескну сценичност и „театралност” иморализма и зла. Осим сугестије да је „емигрант... трагедија”, синоним болести, Булатовићев приповједач приповиједа ужас, зло, мрачно и поразно у људској природи. Из ништавила развија се тема смисла, а из гротескне напоредности трагикомичног, лирски паралелизам духа и душе стварања, испољене амплитудама озарења у стварности паклене јаве.

У паралелизмима патријархалне и урбане културе, балканског и европског свијета, садржан је спектар паганске, хришћанске и исламске културе. У семантичкој поливалентности митолошких, митских и модернистички помјерених стања јунака, мотиви паганске културе везују се за архетип природе, а хришћански за теме смрти и васкрсења. Опредељеност паганске културе најизраженија је у теми душе и варијантности утопијски разбољених и мазохистичко-садистичних стања бића. Хришћанска мисао о обожености људске природе постулирана је библијским искуством људског страдања из којег се, гротескном инверзијом сакралног, показује агоналност бића и ништавило земаљског „ви-

лајета”. Егзистенцијална отуђеност подразумејева говор страсти и порока, при чему метафоре инсеката и звијери у карактеризацији ликова појачавају пантеистичку прожетост ликова и природе. Хаотичност тих спојева садржи тајновитост паганске свеобухватности, али се она, наглашеним присуством људског, разрешава сликом егзистенцијалне пометње и нереди. Дуализам хришћанског и паганског везан је за статус мученика и метафору Синајита. Паганско у људској природи препознаје се у еруптивности ликова, било божјака или „сатрапа” цивилизације. Оно се потврђује идејом свјетлости, због чега тема отуђења садржи тему блискости, а тема смрти – тему вјере и наде. Дуализам хришћанског и паганског показује политеистичку природу паганске материјалности и хришћанску мисао „палог анђела”.

Тематски паралелизми у Булатовићевој прози подразумејевају разнолику структуру измаштаног свијета. Символи побједе и пораза, насиља и ласцивних страсти, хармонизују се контрастима супротних енергија – „једне која је добра и друге која није зла”. Егзистентност бића разликује стање „несреће” – „сви ратујемо и несрећи нашој краја и мере нема” и динамизам „кретања” и „таворења”. Перспективу појединачног Ја и трагикомичног Ми обликују мотиви „пустоши, празнине и туге”, мотиви узвишеног и ниског, особине балканске „говнарнице” и европског „бордела”. Поетска симболизација зла развија „празничност” насиља, са садржајима „Кабале и Црне магије” и макабрстичким сликама људске угрожености.

Тематски паралелизам подразумејева напоредност унутрашњих немира. Булатовићев јунак личи на модерног Јова, а посувраћена стања зла на анимистичке и анималне просторе страха и отуђења. Стога, Булатовићева проза има модеран вид побуне, видљив у отклону од утопијске слике испуњења. Живот и смрт, патња и љубав, демонски и канибалистички кругови људске историје, оспољавају грозничаву стања модерних времена. Повезаност добра и зла говори о томе да је писац парадокса тежио испуњењу, а његово дјело, поетској инвокацији људског пораза којој гротеска „не сме и не може да дâ смисао”⁶. То аутор гротескног погледа на свијет зна и умјесто смисла показује његову слику – „тамни вилајет” људске несреће. Булатовићев свијет зла је мрачан, али није пессимистичан. Начином поетских каламбура, тематски паралелизам смјењује свијетле, ужарене, пламтеће с језивим призорима, у којима приповједна повлашћеност ружног враћа мисао на лијепо, што је, такође, суштина предоченог тематског паралелизма.

⁶ Волфганг Кајзер, „Покушај одређења суштине гротескног”, *Реч*, јун 1995, бр. 10, стр. 74.

Lidija TOMIĆ

THEMATIC PARALLELISM IN THE PROSE OF MIODRAG BULATOVIC

Summary

Literary realm of Miodrag Bulatovic possesses a unique spectrum of motives of evil and good. He constructs a diachroneity of their forms within the themes covering social margins, homeland and patriarchal environment initially; to continue with synchronicity of war and peace themes, emigration and terrorism in his later works. Bulatovic's grotesque and metaphoric vision of world enables revelation of not only thematic parallelism but of a unique bond between the opposites, which is onward shaped into a tragicomic existential order. His work points to the poetic symbolisation and analogy in the estrangement of characters and events, beginning with his short stories and ending with his novel *Gullo Gullo*. Thematic parallelism shows that literary opus of Miodrag Bilatovic is observed as a system, and one authentic poetic unity.